

București, 2017

Educația religioasă și drepturile copilului

Standarde democratice în materia educației religioase

a) Curtea Europeană a Drepturilor Omului

Standardul european în materie de drepturile omului este dat de către Curtea Europeană a Drepturilor Omului (CEDO). Deciziile acesteia au forță obligatorie. Deși nu a generat o linie jurisprudențială foarte clară în domeniul educației religioase, preferând să dea prioritate practicilor și specificităților naționale, CEDO a stabilit o serie de reguli privind educația religioasă în școli care să fie conforme cu principiile democratice.¹ Astfel, statului îi este interzis să îndoctrineze prin școala publică și trebuie să se asigure că transmiterea cunoașterii religioase se face de o manieră obiectivă, critică și pluralistă, existând o obligație de neutralitate a statului.²

Prezentăm mai jos o serie de decizii CEDO relevante pentru predarea educației religioase în școli, și în legătură cu dreptul la libertatea de gândire, conștiință și religie al copiilor.

O primă decizie relevantă pentru situația din România este Dahlab împotriva Elveției³ din 2001. În această cauză Curtea a decis că Elveția nu i-a încălcat dreptul la libertatea de gândire, conștiință și religie unei educatoare care predă copiilor între patru și opt ani când i-a interzis să poarte hijab-ul și îmbrăcămintea tipică femeilor musulmane la școală deoarece acest lucru încălca principiul neutralității în școală, acest principiu fiind în principal impus profesorilor. Raționamentul Curții, preluând raționamentul instanțelor elvețiene, ia în considerare în decizie și vârsta mică a copiilor care pot fi ușor influențați. Redăm mai jos acest argument:

”Curtea acceptă că e foarte dificil să evaluezi impactul pe care un simbol extern puternic cum este portul unei eșarfe pe cap îl poate avea asupra libertății de conștiință și religie al unor copii foarte mici. Elevii aplicantei aveau vârste cuprinse între patru și opt ani, o vârstă la care copiii își pun întrebări cu privire la multe lucruri și sunt de asemenea mai ușor influențați decât elevi mai mari. În astfel de circumstanțe, nu poate fi negat complet că portul eșarfei pe cap nu ar avea un oarecare efect de prozelitism (...)”

Ce e important de reținut din această decizie este faptul că expunerea copiilor în școli publice la niște simboluri religioase puternice nu e considerată acceptabilă dacă copiii au o vârstă prea

¹ Pentru o analiză detaliată a subiectului, ce include și deciziile menționate în acest capitol, vezi: Frenando Méndez Powell, *Prohibition of Indoctrination in Education – A Look at the Case Law of the European Court of Human Rights*, 2015 BYU Educ. & L.J. 597 (2015), disponibil la: <http://digitalcommons.law.byu.edu/elj/vol2015/iss2/11/>

² Parlamentul European, Directoratul general pentru politici interne, Departamentul de politici C, *Drepturile cetățenilor și afaceri constituționale, Religious practice in the EU member states*, 2013, p. 68.

³ Dahlab împotriva Elveției, (Aplicație Nr. 42393/98), Decizie din 15 februarie 2001.

mica, la care pot fi ușor influențați. Într-o decizie ulterioară, din 2004, Ciftci împotriva Turciei, CEDO a stabilit că statele pot în mod legitim impune o vârstă minimă la care părinții își pot da copiii la școli confesionale (în cazul acesta era la finalul școlii primare, care în Turcia era 12 ani), pentru a proteja copiii de îndoctrinare – în cauza de față fiind vorba de o școală coranică.⁴ Chiar dacă CEDO nu a stabilit ea însăși care ar trebui să fie această vârstă, este de luat în considerare că a expune copiii în mediul școlar public la manifestări religioase în sens de catehizare și nu despre religie de la vârste prea mici poate să însemne prozelitism, aceștia neavând capacitatea să gândească critic și să-și formeze propria viziune asupra religiei.⁵

O decizie importantă pentru felul în care a evoluat jurisprudența CEDO este Folgerø și alții împotriva Norvegiei din iunie 2007.⁶ În acest caz a fost vorba despre posibilitatea unor părinți de a-și retrage total copiii de la ora de Creștinism, religie și filozofie. Această materie, concepută cu intenția de a furniza informații despre toate religiile sau convingerile filozofice în cadrul aceleiași ore în ideea de a promova diversitatea și combate ignoranța, pune totuși accent pe Creștinism în cazul căruia detalia conținut dogmatic concret a fi studiat și nu doar contururile generale ale religiei, și includea la modul general activități tipice pentru practicarea unei religii, cum ar fi rugăciuni, participarea la slujbe, sau a învăța texte religioase, etc.... Părinții puteau obține o scutire parțială de la astfel de activități, motivând-o. În unele situații, scutirea implica adaptarea predării – elevul putea fi scutit de la a învăța cele zece porunci, dar nu putea fi scutit de la a afla despre ele. Curtea a găsit că în contextual specific, scutirea parțială este inadecvată și încalcă dreptul la educație al copiilor. Unul dintre motive a fost faptul că este nerezonabil ca părinții să fie la current în asemenea detaliu cu ce se studiază la fiecare oră, încât să știe când și de la ce să ceară scutire pentru copiii lor. *”97 (...) În absența oricărei obligații formale pentru profesori de a urma manualele (...), trebuie să fi fost dificil pentru părinți să se mențină în mod constant informați cu privire la conținutul predării ce avea loc în clasă și să identifice părți incompatibile [cu propriile lor convingeri și credințe – nota noastră]. A face acest lucru trebuie să fi fost și mai dificil unde era vorba despre predarea creștină generală a materiei KRL care pune probleme.”*

E important de reținut cu privire la această cauză faptul că vorbim de scutire de la anumite practici de predare – rugăciuni, mersul la slujbe, etc... și nu despre scutirea de la ora de religie predată în mod dogmatic, cum este cazul în România. CEDO nu a avut o problemă cu faptul că Norvegia a considerat obligatorie o materie în care elevilor li se preda despre religii la modul general. Problema CEDO venea din faptul că, având în vedere faptul că predarea materiei implica și elemente de ritual și dogmă, maniera de scutire nu permitea părinților să discearnă dacă vor să-și retragă copilul de la astfel de activități religioase. Deși CEDO nu se pronunță cu privire la maniera în care era predată această materie, rezultă indirect faptul că activitățile ce au legătură cu practicarea religiei în sine în cadrul orelor în sistemul public sunt problematice. Mai rezultă din această cauză și din practica norvegiană un model de decizie parentală în care statul recunoaște că părinții, indiferent de convingerile lor religioase, în exercitarea datoriei față de copiii lor, au tot dreptul să-i scutească de la participarea la activități religioase ce implică practicarea unei alte religii sau aderarea la o altă filozofie de viață. Putem interpreta, tot în mod indirect, și faptul că părinți care sunt creștini nepracticanți (i.e. au o anumită filozofie de viață), și

⁴ Ciftci împotriva Turciei, (Aplicație Nr. 71860/01), Decizie din 17 iunie 2004.

⁵ Fernando Méndez Powell, *Prohibition of Indoctrination in Education – A Look at the Case Law of the European Court of Human Rights*, 2015 BYU Educ. & L.J. 597 (2015), pp. 617-618, disponibil la: <http://digitalcommons.law.byu.edu/elj/vol2015/iss2/11/>.

⁶ Folgerø și alții împotriva Norvegiei, (Aplicație Nr. 15472/02), Decizie din 29 iunie 2007.

care vor totuși ca ai lor copii să afle despre creștinism și alte religii și filozofii de viață, dar nu vor ca aceștia să și practice ritualul creștin, au dreptul ca în mod efectiv să-si poată scuti copiii de la aceste practici. O întrebare importantă pentru părinții români este câți dintre ei, care-și înscriu copiii la ora de religie dorindu-și în mod legitim ca aceștia să capete o cultură religioasă, iau în mod conștient și decizia de a-i trimite să și practice religia prin elemente concrete de ritual, - care altminteri sunt prezente la ore având în vedere în modul în care se predă religia în România.

O altă decizie relevantă este Hasan și Eylem Zengin împotriva Turciei, din octombrie 2007. În această cauză, era vorba despre posibilitatea unei eleve, Eylem Zengin, aparținând credinței alevite de a nu frecventa orele cultură religioasă și etică, la cererea tatălui ei. Aceste ore, obligatorii conform legislației turce (scutiri putând fi date doar creștinilor și evreilor), includeau informații despre marile religii ale lumii, și cu prioritate având în vedere realitatea turcă, multe informații despre ritualurile și credința islamică sunită (ex. pelerinaj și sacrificiu, îngeri și alte creaturi invizibile, credința în lumea de dincolo, etc...) copiii trebuind să învețe versete din Coran și rugăciuni zilnice și să fie testați din ele. Curtea, analizând conținutul acestor ore, a determinat că "este de natură a influența mințile unor copii de vârstă mica",⁷ și a purces la o analiză mai aprofundată, dorind să determine dacă "informația sau cunoștințele diseminate în programă sunt diseminate de o manieră obiectivă, critică și pluralistă". A constatat Curtea în primul rând faptul că Alevismul nu era inclus la această materie - informații despre cei care au înființat-o nefiind considerate suficiente în contextul dat - desi e o religie cu rădăcini adânci în societatea turcă și cu un număr mare de credincioși, rezultând că la aceste ore, diversitatea religioasă din societatea turcă nu era luată în considerare.⁸ Explicând dreptul la educație, Curtea notează că : *"52. ...Statul, îndeplinindu-și funcțiile asumate în legătură cu educația și predarea, trebuie să se asigure că informațiile și cunoștințele incluse în curriculum sunt transmise de o manieră obiectivă, critică și pluralistă, dându-le elevilor capacitatea de a-și dezvolta o minte critică în legătură cu religia (vezi, în mod particular, paragraful 14 al Recomandării 1720 (2005), paragraful 27 mai sus) într-o atmosferă calmă, liberă de orice prozelitism prost plasat (...)." În esență statului nu-i este permis să îndoctrineze, iar în cazul de față CEDO a găsit că Turcia îndoctrinează, având în vedere maniera în care era predată materia și faptul că nu exista scutire. Privitor la ideea de scutire, arată Curtea că, deși servește scopului de a respecta dreptul la gândire, conștiință și religie, nu este o manieră tocmai adecvată în contextul dat, în care cineva ar trebui să-și declare apartenența la o altă religie pentru a fi scutit: "75. ... oricare ar fi scopul acestei scutiri, faptul că părinții sunt obligați să informeze autoritățile despre convingerile lor religioase sau filozofice face din această metodă una inadecvată pentru a asigura respectul pentru libertatea lor de convingere"*

În această decizie însă, Curtea dă o serie de interpretări extrem de relevante pentru maniera în care ar trebui predată religia în general într-o societate democratică pentru a nu încălca drepturile fundamentale:

"68. ... acolo unde Statele Contractante includ studiul religiei printre materiile din curricula școlară, și indiferent de aranjamentele existente de a fi scutit⁹, părinții elevilor pot în mod legitim să se aștepte că materia va fi predată de așa manieră încât să îndeplinească criteriile de obiectivitate și pluralism, și cu respect pentru convingerile lor religioase sau filozofice.

⁷ Hasan și Eylem Zengin împotriva Turciei (Aplicația Nr. 1448/04), Decizie din 9 octombrie 2007, para. 64.

⁸ Hasan și Eylem Zengin împotriva Turciei (Aplicația Nr. 1448/04), Decizie din 9 octombrie 2007, para 65-67.

⁹ Sublinierea noastră.

69. În acest sens, Curtea consideră că, într-o societate democratică, doar pluralismul în educație poate să dea elevilor capacitatea de a-și forma o minte critică cu privire la chestiuni religioase în contextul libertății de gândire, conștiință și religie (vezi paragraful 13 (ii) al Recomandării Nr 1396 a Adunării Parlamentare și paragraful 14 al Recomandării 1720, paragrafele 26 și 27 mai sus). Din această perspectivă, ar trebui notat faptul că, așa cum a arătat Curtea în numeroase ocazii, această libertate, în dimensiunea sa religioasă, este unul dintre elementele cele mai vitale care ajung să compună identitatea credincioșilor și concepția lor despre viață, dar este de asemenea un bun prețios pentru ateii, agnosticii scepticii sau indiferenți (...)

O decizie ulterioară, foarte relevantă pentru contextul românesc este cazul Grzelak împotriva Poloniei¹⁰, decizie din iunie 2010. Ca și în România, Polonia are o religie covârșitor majoritară, religia în școală se predă în mod confesional, elevii trebuiau înscriși/să se înscrie, iar dacă alegeau să nu facă religie, nu primeau notă la această materie. Foaia matricolă includea o bară în dreptul materiei Religie/Etică. Spre deosebire de România, Polonia oferea posibilitatea organizării de cursuri de etică pentru elevii care nu frecventau ora de religie, dacă se adunau un număr de minim 7 elevi. Aplicantul din această cauză s-a plâns la CEDO printre altele de faptul că, nedorind să facă ora de religie, și neputând să se organizeze o clasă de etică la care să participe, a fost exclus și stigmatizat de către ceilalți colegi, fiind identificat drept agnostic/ateu. Mai mult, faptul că nu participase la orele de religie, rămânea înregistrat în foaia lui matricolă. CEDO a găsit că Polonia i-a încălcat dreptul la libertatea de conștiință, gândire și religie cât și dreptul de a nu fi discriminat. Redăm mai jos din raționamentul Curții, deoarece acesta prezintă relevanță deosebită pentru România:

“87. Curtea reiterează faptul că libertatea de manifestare a credințelor religioase include și un aspect negativ, mai precis dreptul indivizilor de a nu li se cere să-și declare credința sau convingerile religioase și să nu fie împinși să-și asume o poziție din care să se poată deduce dacă au sau nu astfel de credințe (...) Curtea a acceptat, așa cum apare mai sus, că Articolul 9 este de asemenea un bun prețios pentru cei care nu cred, cum este aplicantul din cazul de față. Rezultă în mod necesar că va exista o interferență în aspectul negativ al acestei prevederi când Statul creează o situație în care indivizii sunt obligați – în mod direct sau indirect – să dezvăluie că nu cred. Acest lucru este cu atât mai important când o astfel de obligație apare în contextul furnizării unui serviciu public important cum este educația. (...)

The Court takes the view that the provisions of the Ordinance which provide for a mark to be given for “religion/ethics” on school reports cannot, as such, be considered to infringe Article 14 taken in conjunction with Article 9 of the Convention as long as the mark constitutes neutral information on the fact that a pupil followed one of the optional courses offered at a school. However, a regulation of this kind must also respect the right of pupils not to be compelled, even indirectly, to reveal their religious beliefs or lack thereof.

92. Curtea consideră că prevederile Ordonanței care stipulează că se notează disciplina “religie/etică” în registrele școlare nu poate fi considerată, ca atare, că ar încălca Articolul 14 în conexiune cu Articolul 9 din Convenție, atâta timp cât nota constituie o informație neutră cu privire la faptul că un elev a urmat una dintre materiile opționale puse la dispoziție de școală. Cu

¹⁰ Grzelak î. Poloniei (Aplicația Nr. 7710/02), Decizie din 15 iunie 2010, disponibilă în limba engleză la: <http://bit.ly/2vbbjd3>

toate acestea, o prevedere de acest tip trebuie să respecte dreptul elevilor de a nu fi obligați, nici măcar indirect, să își declare credințele religioase sau lipsa acestora..

93. Curtea reiterează faptul că, în ceea ce privește credințele religioase, acestea nu constituie informație care poate fi folosită pentru a distinge un cetățean individual în relațiile sale cu statul. Acestea nu sunt doar o chestiune de conștiință individuală, ci pot de asemenea, ca alte tipuri de informații, să se modifice de-a lungul vieții unei persoane (...)

95. (...)În cazul prezent elevul nu a primit nicio notă pentru "religie/etică" în foaia matricolă din cauză că școlile nu au putut organiza ore de etică în ciuda solicitărilor repetate ale părinților. Curtea consideră că absența unei note pentru "religie/etică" ar fi înțeleasă de orice persoană rezonabilă drept un indiciu al faptului că aplicantul al treilea nu a făcut ore de religie, care erau larg disponibile, și prin urmare avea toate șansele să fie privit drept o persoană fără credințe religioase. Guvernul a indicat în contribuția sa că majoritatea vastă a orelor de educație religioasă se refereau la romano-catolicism. Faptul de a nu avea nicio notă la "religie/etică" are în mod inevitabil o anumită conotație și distinge persoanele în cauză de cele care au o notă la această materie (...) Această constatare are o semnificație specială într-o țară precum Polonia unde majoritatea populației aderă la o religie anume (...)

Ceea ce Curtea previziona în cauza *Zengin* devine mai clar acum: scutirea de la ora de religie ca manieră de a evita îndobținerea și de a respecta dreptul la libertate de conștiință, gândire și religie, nu este o soluție adecvată. Mai mult decât atât, notarea celor care fac religie și includerea notei în media generală este și mai problematică, putând crea o presiune de a urma orele de religie, în contradicție cu libertatea de conștiință, gândire și religie.

96. Mai mult decât atât, Curtea notează că de la 1 septembrie 2007 situația elevilor precum aplicantul ar deveni și mai problematică din cauza intrării în vigoare a Ordonanței amendate a Ministrului Educației din 13 iulie 2007 privitoare la notarea elevilor (...). Ordonanța amendată a introdus regula conform căreia notele obținute la ora de educație religioasă sau etică ar fi incluse în calculul mediei obținute de un elev în timpul unui an și la finalul unui ciclu școlar. În acest sens, Curtea observă faptul că regula sus-menționată ar putea avea un real impact advers asupra elevilor în situația aplicantului care nu ar putea, în ciuda dorinței lor, să participe la materia despre etică. Acestor elevi, fie le va fi mai dificil să-și crească media de vreme ce nu ar putea să participe la materia opțională pe care o doresc, sau s-ar putea simți presați – împotriva propriei conștiințe – să participe la ora de religie ca să-și îmbunătățească media.

b) Convenția ONU privind Drepturile Copilului

Această Convenție, semnată și ratificată de România încă din 1990,¹¹ a introdus o schimbare de paradigmă în ceea ce privește copiii, inclusiv din perspectiva dreptului la libertatea de conștiință, gândire și religie, unde părinții nu mai au drept aprioric și decisiv de decizie, ci acest drept îl capătă copilul în mod autonom, sub ghidajul parental, și în funcție de gradul de dezvoltare al copilului.¹²

Articolul 14 al Convenției precizează următoarele:

¹¹ Vezi statusul ratificărilor Tratatelor de Drepturile Omului ONU la: <http://indicators.ohchr.org/>.

¹² Jeroen Temperman, *State-religion relationship and Human Rights Law*, Towards a Right to Religiously Neutral Governance, BRILL, Leiden, 2010, p. 275.

1. Statele părți vor respecta dreptul copilului la libertatea de gândire, de conștiință și religie.
2. Statele părți vor respecta drepturile și obligațiile părinților sau, după caz, ale reprezentanților legali ai copilului de a-l îndruma în exercitarea dreptului sus-menționat, de o manieră care să corespundă capacităților în formare ale acestuia.
3. Libertatea de a-și manifesta propriile convingeri religioase sau alte convingeri nu poate fi îngădită decât de restricțiile prevăzute în mod expres de lege și care sunt necesare pentru protecția securității publice, a ordinii publice, a sănătății publice și a bunelor moravuri sau a libertăților și drepturilor fundamentale ale altora.

Referitor la acest articol, Comitetul privind Drepturile Copilului (care supervizează implementarea Convenției), explică ce înseamnă libertatea religioasă a copilului, în Comentariul General Nr. 20 (2016) privind implementarea drepturilor copilului pe parcursul adolescenței: "43. (...) copilul este cel care exercită dreptul la libertatea religioasă, nu părintele, iar rolul părintelui se diminuează în mod necesar pe măsură ce copilul dobândește un rol din ce în ce mai activ în exercitarea alegerii pe parcursul adolescenței. Libertatea religioasă ar trebui respectată în școli și alte instituții, inclusiv în ceea ce privește alegerea referitoare la participarea la orele de religie (...)."

Menționăm în acest context câteva prevederi relevante din Constituția României, și-anume:

Articolul 11 – Dreptul internațional și dreptul intern

- (1) Statul român se obligă să îndeplinească întocmai și cu bună-credință obligațiile ce-i revin din tratatele la care este parte.
- (2) Tratatul ratificate de Parlament, potrivit legii, fac parte din dreptul intern.
- (3) În cazul în care un tratat la care România urmează să devină parte cuprinde dispoziții contrare Constituției, ratificarea lui poate avea loc numai după revizuirea Constituției.

Articolul 20 – Tratatul internațional privind drepturile omului

- (1) Dispozițiile constituționale privind drepturile și libertățile cetățenilor vor fi interpretate și aplicate în concordanță cu Declarația Universală a Drepturilor Omului, cu pactele și cu celelalte tratate la care România este parte.
- (2) Dacă există neconcordanțe între pactele și tratatele privitoare la drepturile fundamentale ale omului, la care România este parte, și legile interne, au prioritate reglementările internaționale, cu excepția cazului în care Constituția sau legile interne conțin dispoziții mai favorabile.

Astfel, legislația din România, dar și practica, pentru a implementa Convenția privind drepturile copilului, trebuie să respecte dreptul nemediat al copilului de a-și alege religia de la o anumită vârstă, și nu de a-i acorda acest drept părintelui până la vârsta de 18 ani a copilului.

c) Recomandarea 1720 (2005) privind Educația și Religia, a Adunării Parlamentare a Consiliului Europei

Prin această recomandare, Adunarea Parlamentară a Consiliului Europei explicitează standardul democratic pentru predarea religiei în școli. Adunarea Parlamentară reafirmă

caracterul privat al convingerilor religioase, dar recomandă predarea **despre** religii și nu **a unei** religii (s.n.), legând în mod direct această recomandare de nevoia de a combate intoleranța și extremismul.

"1. Adunarea Parlamentară reafirmă cu forță faptul că religia fiecărei persoane, inclusiv opțiunea de a nu avea o religie, este o chestiune strict personală. (...)

6. Educația este esențială pentru combaterea ignoranței, a stereotipurilor și a neînțelegerii privind religiile. Guvernele ar trebui de asemenea să facă mai multe pentru a garanta libertatea conștiinței și a exprimării religioase, pentru a dezvolta educația privind religiile, pentru a încuraja dialogul cu și între religii și pentru a promova exprimările culturale și sociale ale religiilor.

7. Școala este o componentă majoră a educației, a formării spiritului critic în viitorii cetățeni și prin urmare a dialogului intercultural. (...) A înțelege istoria conflictelor politice în numele religiei este esențial.

8. Cunoașterea despre religii este o parte esențială a istoriei umanității și civilizațiilor. Este în mod esențial diferită de credința într-o religie specifică și practicarea acesteia. Chiar și țările în care predomină o singură religie ar trebui să predea despre originile tuturor religiilor mai degrabă decât să favorizeze una singură sau să încurajeze prozelitismul. (...)"

Adunarea Parlamentară stabilește și o serie de criterii pe care statele ar trebui să le respecte în ceea ce privește studiile despre religie, criterii pe care le redăm mai jos:

"14.1. scopul acestei educații ar trebui să fie acela de a-i face pe elevi să descopere religiile practicate în țara lor și în țările vecine, să-i facă să perceapă faptul că toată lumea are același drept să creadă că religia lor este "credința adevărată" și că alți oameni nu sunt ființe umane diferite prin faptul că au o religie diferită sau că nu au nicio religie;

14.2. ar trebui să includă, cu o imparțialitate completă, istoria marilor religii, cât și opțiunea de a nu avea nicio religie;

14.3. ar trebui să pună la dispoziția tinerilor unelte educaționale care să le dea abilitatea de a fi sigure/siguri pe ele/ei când abordează persoanele care sprijină practici religioase fanatice;

14.4. nu trebuie să se depășească limita dintre universul culturii și cel al practicării credinței, chiar și în cazul unei țări cu religie de stat. Nu este vorba despre a-i face să creadă, ci de a-i face pe tineri să înțeleagă de ce religiile sunt surse de credință pentru milioane;

14.5. cei care predau despre religii trebuie să aibă o anumită formare. Ar trebui să fie profesori la o disciplină culturală sau literară. Totuși, ar putea și ca acest tip de educație să fie dat în responsabilitatea unor specialiști de la alte discipline;

14.6. autoritățile statale ar trebui să se ocupe de formarea profesorilor și să elaboreze conținuturi care să fie adaptate specificităților fiecărei țări și vârstelor elevilor. În elaborarea acestor programe, Consiliul Europei se va consulta cu toți partenerii relevanți, incluzând reprezentanții credințelor religioase."

d) Rezoluția 1580 (2007) privind pericolul creaționismului în educație a Adunării Parlamentare a Consiliului Europei

Această rezoluție, așa cum îi spune și numele, avertizează cu privire la pericolul, inclusiv din perspectiva drepturilor omului, pe care-l reprezintă predarea creaționismului. Redăm mai jos o parte dintre considerații:

1. Scopul acestei rezoluții nu este de a pune sub semnul întrebării sau de a ne lupta împotriva unei credințe – dreptul la libertatea de credință nu permite să facem acest lucru. Scopul este să avertizăm cu privire la anumite tendințe de a prezenta credința drept știință. Știința și credința trebuie să fie capabile să coexiste. Nu e vorba despre a pune credința și știința în opoziție, dar este necesar să prevenim ca credința să se opună științei.

2. Principala țintă a creaționiștilor zilelor noastre, majoritatea fiind de religie creștină sau musulmană, este educația. Creaționiștii sunt hotărâți să se asigure că ideile lor sunt incluse în programele școlilor la științe. Creaționismul nu poate însă, să pretindă că este o disciplină științifică.

7. Există un risc real de a introduce o confuzie serioasă în mințile copiilor noștri între ceea ce are de-a face cu convingeri, credințe, idealuri de diferite feluri și ceea ce are de-a face cu știința. O atitudine de tipul "toate sunt egale" poate apărea drept atractivă și tolerantă, dar e în fapt periculoasă.

8. Creaționismul are multe aspecte contradictorii. Ideea "design-ului inteligent", care e ultima versiune, mai rafinată, a creaționismului, nu neagă un anumit grad de evoluție. Cu toate acestea, design-ul inteligent, prezentat de o manieră mai subtilă, caută să-și portretizeze abordarea drept științifică, și în asta rezidă pericolul.

11. Evoluția nu e pur și simplu o chestiune despre evoluția oamenilor și a populațiilor. Negarea acesteia ar putea avea consecințe serioase pentru dezvoltarea societăților noastre. Avansurile în cercetarea medicală, cu scopul de a combate boli infecțioase cum ar fi Sida, sunt imposibile dacă fiecare principiu al evoluției este negat. Nu putem fi pe deplin conștienți de riscurile implicate în declinul semnificativ al biodiversității și de schimbarea climei dacă mecanismele evoluției nu sunt înțelese.

12. Lumea noastră modernă se bazează pe o lungă istorie, în care dezvoltarea științei și tehnologiei formează o parte importantă. Cu toate acestea, abordarea științifică încă nu e bine înțeleasă, iar acest lucru are potențialul de a încuraja dezvoltarea a diferite feluri de fundamentalism și extremism. Respingerea totală a științei este în mod cert unul dintre cele mai serioase pericole la adresa drepturilor omului și civice.

13. Războiul împotriva teoriei evoluției și a celor care o susțin cel mai des își are originea în forme de extremism religios îndeaproape legate de mișcări politice de extremă dreaptă. Mișcarea creaționistă posedă putere politică reală. Adevărul este că, și acest lucru a fost expus în mai multe ocazii, unii dintre susținătorii creaționismului strict au ca scop să înlocuiască democrația cu teocrația.

16. Consiliul Europei a subliniat importanța predării despre cultură și religie. În numele libertății de exprimare și credință individuală, idei creaționiste, ca și orice alte poziții teologice, ar putea fi posibil a fi prezentate ca o adiție la educația culturală și religioasă, dar nu pot să pretindă respectabilitate științifică.

17. Știința furnizează o formare în rigoare intelectuală ce nu poate fi înlocuită. Caută nu să explice "de ce lucrurile sunt" ci să înțeleagă cum funcționează.

19. Adunarea Parlamentară, prin urmare solicită statelor membre, și în mod special autorităților educaționale ale acestora să:

19.4. se opună în mod ferm predării creaționismului ca pe o disciplină științifică pe picior de egalitate cu teoria evoluționistă și în general prezentării ideilor creaționiste la orice altă disciplină decât religia;

20. Adunarea salută faptul că 27 de academii de științe ale unor state membre ale Consiliului Europei au semnat, în iunie 2006, o declarație privind predarea evoluției și solicită academiilor de științe care nu au făcut-o încă, să semneze declarația.¹³

Cadrul normativ ce reglementează predarea religiei în școli în România

Constituția României garantează libertatea de conștiință. Această libertate trebuie înțeleasă în sensul dat ei de către Curtea Europeană a Drepturilor Omului în legătură cu libertatea de gândire, conștiință și religie (Articolul 9 al Convenției Europene a Drepturilor Omului), adică unul dintre fundamentele unei societăți democratice, ce acoperă libertatea de a avea sau nu o credință religioasă, de a o practica sau de a nu o practica. Este o libertate prețioasă pentru cei care au o credință religioasă dar și pentru atei, agnostici, sceptici și indiferenți.¹⁴ Constituția mai garantează libertatea și autonomia cultelor, dar, în modelul constituțional românesc, nu se precizează nimic despre separația dintre biserică și stat sau despre neutralitatea statului, iar statul sprijină cultele. Neutralitatea statului apare menționată în Legea cultelor 489/2006, nu însă și separația dintre biserică și stat, care, în fapt, nu este un principiu adoptat în România, de vreme ce statul sprijină cultele și colaborează cu acestea în diverse domenii ale vieții altminteri laice.¹⁵

¹³ The Global Network of Science Academies a propus spre semnare la 21 iunie 2006, o declarație privind predarea evoluționismului, *Statement on the teaching of evolution*, disponibilă la: <http://www.interacademies.net/10878/13901.aspx>. Aceasta a fost semnată de academii din țări precum Bulgaria, Polonia, Ungaria, Spania, Grecia, Irlanda, toate fiind țări în care biserica joacă un rol important, dar care se pare că fac diferența dintre știință și credință. Academia Română nu se regăsește printre semnatori.

¹⁴ European Court of Human Rights, Research Division, *Overview of the Courts case-law on freedom of religion*, 2013, p. 7.

¹⁵ Vezi Legea 489/2006, Art. 9

(1) În România nu există religie de stat; statul este neutru față de orice credință religioasă sau ideologie atee.

(2) Cultele sunt egale în fața legii și a autorităților publice. Statul, prin autoritățile sale, nu va promova și nu va favoriza acordarea de privilegii sau crearea de discriminări față de vreun cult.

(3) Autoritățile publice cooperează cu cultele în domeniile de interes comun și sprijină activitatea acestora.

(4) Statul român, prin autoritățile publice abilitate, sprijină activitatea spiritual-culturală și socială în străinătate a cultelor recunoscute în România.

(5) Autoritățile publice centrale pot încheia cu cultele recunoscute atât parteneriate în domeniile de interes comun, cât și acorduri pentru reglementarea unor aspecte specifice tradiției cultelor, care se supun aprobării prin lege. și

Art 10

Libertatea conștiinței include și dreptul părinților sau tutorilor de a asigura educația copiilor lor în conformitate cu propriile lor convingeri. Legislația românească detaliază acest concept, după cum vom vedea.

Articolul 29

Libertatea conștiinței

(1) Libertatea gândirii și a opiniilor, precum și libertatea credințelor religioase nu pot fi îngrădite sub nici o formă. Nimeni nu poate fi constrâns să adopte o opinie ori să adere la o credință religioasă, contrare convingerilor sale.

(2) Libertatea conștiinței este garantată; ea trebuie să se manifeste în spirit de toleranță și de respect reciproc.

(3) Cultele religioase sunt libere și se organizează potrivit statutelor proprii, în condițiile legii.

(4) În relațiile dintre culte sunt interzise orice forme, mijloace, acte sau acțiuni de învrăjbire religioasă.

(5) Cultele religioase sunt autonome față de stat și se bucură de sprijinul acestuia, inclusiv prin înlesnirea asistenței religioase în armată, în spitale, în penitenciare, în azile și în orfelinate.

(6) Părinții sau tutorii au dreptul de a asigura, potrivit propriilor convingeri, educația copiilor minori a căror răspundere le revine.

Educația religioasă, înțeleasă în modelul românesc drept “învățământ religios” în sens confesional – adică se predă și transmite religia/confesiunea unui cult, și nu despre religie/religii/confesiuni - este prezentă în școlile de stat și garantată prin lege.

Articolul 32

(7) Statul asigură libertatea învățământului religios, potrivit cerințelor specifice fiecărui cult. În școlile de stat, învățământul religios este organizat și garantat prin lege.

Conform Legii 1 din 5 ianuarie 2011 a educației naționale, Articolul 18:

(1) Planurile-cadru ale învățământului primar, gimnazial, liceal și profesional includ religia ca disciplină școlară, parte a trunchiului comun. Elevilor aparținând cultelor recunoscute de stat, indiferent de numărul lor, li se asigură dreptul constituțional de a participa la ora de religie, conform confesiunii proprii.

(2) Înscrierea elevului pentru a frecventa orele de religie se face prin cerere scrisă a elevului major, respectiv a părintelui sau a tutorei legal instituit pentru elevul minor. Schimbarea acestei opțiuni se face tot prin cerere scrisă a elevului major, respectiv a părintelui sau tutorei legal instituit pentru elevul minor. În cazul în care elevul nu frecventează orele de religie,

---

(7) Statul sprijină activitatea cultelor recunoscute și în calitate de furnizori de servicii sociale.

situația școlară se încheie fără disciplina Religie. În mod similar se procedează și pentru elevul căruia, din motive obiective, nu i s-au asigurat condițiile pentru frecventarea orelor la această disciplină.

(3)Disciplina Religie poate fi predată numai de personalul didactic calificat conform prevederilor prezentei legi și abilitat în baza protocoalelor încheiate între Ministerul Educației, Cercetării, Tineretului și Sportului și cultele religioase recunoscute oficial de stat.

În urma deciziei Curții Constituționale Nr. 669/2014, acest articol, alineatul 2, a fost modificat în sensul instituirii *opt-in*-ului spre deosebire de *opt-out* de la ora de religie. Mai precis, părinții/elevii trebuie în mod activ să opteze pentru această oră, în loc ca elevii să fie înscriși automat și să trebuiască să facă o cerere pentru a nu mai frecventa aceste ore.

Este important a menționa și faptul că Legea educației interzice prozelitismul în școli.

Art. 7

(1) În unitățile, în instituțiile de învățământ și în toate spațiile destinate educației și formării profesionale sunt interzise activitățile care încalcă normele de moralitate și orice activități care pot pune în pericol sănătatea și integritatea fizică sau psihică a copiilor și a tinerilor, respectiv a personalului didactic, didactic auxiliar și nedidactic, precum și activitățile de natură politică și prozelitismul religios.

Prevederile Legii educației se completează cu cele ale Legii cultelor. Astfel conform Legii 489/2006 privind libertatea religioasă și regimul general al cultelor prevede

Art. 3

(1) Părinții sau tutorii au dreptul exclusiv de a opta pentru educația religioasă a copiilor minori, conform propriilor convingeri.

(2) Religia copilului care a împlinit vârsta de 14 ani nu poate fi schimbată fără consimțământul acestuia; copilul care a împlinit vârsta de 16 ani are dreptul să își aleagă singur religia.

Predarea religiei în școlile publice, apare, în Legea cultelor, fără echivoc, la secțiunea "Învățământul organizat de culte".

Art. 32

(1) În învățământul de stat și particular, predarea religiei este asigurată prin lege cultelor recunoscute.

(2) Personalul didactic care predă religia în școlile de stat se numește cu acordul cultului pe care îl reprezintă, în condițiile legii.

(3) În cazul în care un cadru didactic săvârșește abateri grave de la doctrina sau morala cultului, cultul îi poate retrage acordul de a preda religia, fapt ce duce la desfacerea contractului individual de muncă.

(4) La cerere, în situația în care conducerea școlii nu poate asigura profesori de religie aparținând cultului din care fac parte elevii, aceștia pot face dovada studierii religiei proprii cu atestat din partea cultului căruia îi aparțin.

Articolul 34

(1) Cultele își elaborează planurile și programele de învățământ pentru învățământul teologic preuniversitar și programele pentru predarea religiei. Acestea se avizează de către Secretariatul de Stat pentru Culte și se aprobă de către Ministerul Educației Naționale.

O relevanță specială o are Legea 272/2004 privind promovarea și protecția drepturilor copilului. Această lege, în conformitate cu Convenția pentru Drepturile Copilului, recunoaște în mod explicit libertatea conștiinței copilului, arătând că rolul părinților este de a îndruma copilul, ținând cont de vârsta și gradul de maturitate a acestuia, și recunoscând astfel autonomia de decizie persoanei și înainte de împlinirea vârstei majoratului civil:

Art. 30

- (1) Copilul are dreptul la libertate de gândire, de conștiință și de religie.*
- (2) Părinții îndrumă copilul, potrivit propriilor convingeri, în alegerea unei religii, în condițiile legii, ținând seama de opinia, vârsta și de gradul de maturitate a acestuia, fără a-l putea obliga să adere la o anumită religie sau la un anumit cult religios.*
- (3) Religia copilului care a împlinit 14 ani nu poate fi schimbată fără consimțământul acestuia; copilul care a împlinit vârsta de 16 ani are dreptul să își aleagă singur religia.*
- (...)*

Religia copilului este abordată și în Codul Civil, intrat în vigoare la 1 octombrie 2011. Acesta introduce un articol explicit, care instituie vârsta de 14 ani drept vârsta la care copilul are dreptul să-și aleagă singur confesiunea religioasă:

Art. 491 Religia copilului

- (1) Părinții îndrumă copilul, potrivit propriilor convingeri, în alegerea unei religii, în condițiile legii, ținând seama de opinia, vârsta și de gradul de maturitate ale acestuia, fără a-l putea obliga să adere la o anumită religie sau la un anumit cult religios.*
- (2) Copilul care a împlinit vârsta de 14 ani are dreptul să își aleagă liber confesiunea religioasă.*

Analiza legislației și concluzii

Încă de la nivel constituțional, copiii pentru care părinții/tutorii, în condițiile legii, aleg în conformitate cu dreptul la libertatea de conștiință, o educație non-religioasă, nu sunt acoperiți de Constituție din perspectiva libertății de conștiință, gândire și religie. Preocuparea Constituției din această perspectivă este de a proteja cultele ca entități, și nu cetățenii din perspectiva libertății conștiinței. Acest lucru nu ar împiedica totuși un stat democratic să reglementeze educația în sensul libertății de conștiință al tuturor cetățenilor, care-i acoperă și pe cei care aderă la o religie, și pe cei care nu aderă la una. O astfel de reglementare ar implica posibilitatea elevilor de a studia despre religii, sau educație etico-morală și nu religia în sens dogmatic al unei confesiuni specifice. Statul român nu oferă însă astfel de opțiuni, fie și doar pentru cei care nu optează pentru a studia religia. Conform standardelor internaționale, educația democratică presupune posibilitatea copiilor să afle despre religii și despre probleme etico-morale pe care le-au pus de-a lungul timpului religiile și filozofia. Este dificil a înțelege cum își va dezvolta un copil gândirea critică pe care e presupusă a i-o dezvolta educația, și cum își

va exercita libertatea de gândire, conștiință și religie, ce presupune opțiune și capacitatea de a alege, dacă în materie religioasă are la dispoziție doar învățământ care catehizează.¹⁶

Legislația națională clarifică faptul că învățământul religios din școlile publice se referă la culte, însă nu orice culte, ci doar cele recunoscute prin lege, la acest moment în număr de 18. Observăm de asemenea din Legea educației naționale că, desi se garantează tuturor elevilor dreptul de a participa la ora de religie în conformitate cu propria confesiune, și indiferent de numărul lor atâta timp cât aparțin unor culte recunoscute, același articol 18 instituie în alineatul următor posibilitatea de a face excepție de la acest articol. Astfel, elevului căruia, "din motive obiective", nu i se pot asigura condițiile pentru frecventarea orelor de religie, la fel ca și elevului pentru care părinții/tutorii optează, în virtutea libertății conștiinței, ca acesta să nu frecventeze aceste ore, i se încheie situația școlară fără disciplina religie. Se instituie astfel posibilitatea unor "motive obiective" nedefinite, pentru care este posibil ca studierea orei de religie să nu fie asigurată. Ne putem imagina că astfel de motive invocate ar putea să fie faptul că școala nu are o sală de clasă în plus în care să organizeze în paralel ora de religie pentru confesiuni diferite. O situație concretă este explicitată în Legea cultelor, Art 32, alin (4), unde se prevede în mod expres situația în care conducerea școlii nu poate asigura profesori de religie aparținând cultului din care fac parte elevii, ipoteză în care elevii pot aduce dovada studierii religiei din partea cultului căruia îi aparțin. Legea cultelor nu prevede dacă această posibilitate este dată și elevilor acoperiți de alte "motive obiective" decât imposibilitatea asigurării profesorului.

Această posibilitate de exceptare, neconstituțională din punctul nostru de vedere, instituie în plus o situație de discriminare indirectă deoarece afectează în mod disproporționat copiii aparținând confesiunilor minoritare, aceștia fiind, din punct de vedere matematic, cei aflați în mod special în situația în care școlilor să le fie mai dificil să le asigure profesor. În plus, pe o interpretare logică a implicațiilor acestei prevederi, rezultă că din perspectiva filozofică a Legii cultelor, atunci când vine vorba de confesiunile minoritare, separația dintre stat și biserică este perfect acceptabilă, cultul în sine putând prelua educația religioasă a elevilor, fără a mai beneficia de sprijinul statului în acest domeniu – prin organizarea orelor în cadrul sistemului public de educație și prin plata profesorilor.

Așa cum rezultă din jurisprudența CEDO (Grzelak împotriva Poloniei), notarea orei de religie în combinație cu faptul că nota de la religie contează la media finală pune probleme din perspectiva libertății de conștiință deoarece pune presiune pe copiii/părinți să participe pentru a-și îmbunătăți media generală. Tot din similaritățile României cu Polonia, considerăm că și în România, unde religia ortodoxă este majoritară, absența religiei din foaia matricolă pentru copiii care au optat să nu frecventeze această oră duce la o situație de discriminare a acestora și de încălcare a libertății de conștiință, gândire și religie, permițând a se deduce din foaia matricolă care sunt opțiunile de conștiință și credință ale unei persoane.

Mai observăm, de asemenea, o diferență legislativă privind drepturile copilului. Legea 272/2004, și, mai mult decât atât, Codul civil, în conformitate cu Convenția ONU privind drepturile copilului, recunoaște autonomia copilului și-i recunoaște acestuia dreptul la libertatea de gândire, de conștiință și de religie recunoscându-i capacitatea de a alege singur de la vârsta de 14 ani. De asemenea, aceste prevederi nu dau un drept exclusiv părinților, cum o face Legea cultelor 489/2006, de a alege educația religioasă a copiilor lor în conformitate cu propriile lor convingeri,

¹⁶ Pentru o analiză extensivă, vezi studiul Ligii Pro Europa, *Educația religioasă în școlile publice*, Târgu-Mureș, 2007, disponibil la: <http://www.proeuropa.ro/educatie.html>

ci din contră, vorbesc despre faptul că părinții **îndrumă** (s.n.) copii, **în alegerea unei religii** (s.n.), și, indiferent de vârstă, nu-și pot obliga copilul să adere la o religie sau un cult religios. Legea 1/2011 a educației naționale contrazice cel mai flagrant aceste reglementări, instituind procedura conform căreia părintele înscrie copilul minor - conform Codului civil, copilul sub 18 ani - la ora de religie. Mai precis, dreptul instituit prin Codul civil pentru copilul care a împlinit 14 ani, acela de a-și alege confesiunea religioasă, nu ar putea fi exercitat cu adevărat, de vreme ce părintele este cel care ar trebui să-l exercite efectiv în privința orei de religie. Din punct de vedere al legalității însă, dincolo de principiul constituțional în baza căruia tratatele internaționale în materia drepturilor omului primează, operează și principiul aplicării legii civile în timp, conform căruia se aplică ultima reglementare adoptată, în acest caz, Codul civil, iar reglementările anterioare contare se consideră abrogate implicit.¹⁷ **Astfel, începând cu 1 octombrie 2011, sigura procedură legală este aceea prin care copilul care a împlinit 14 ani se înscrie singur la ora de religie, fără a avea nevoie în vreun fel de acordul părintelui.**

În România religia se studiază în mod confesional ca materie încă de la clasa pregătitoare și până la 18 ani.¹⁸ Elemente referitoare la religie se regăsesc și la grădiniță.¹⁹ Rezultă din jurisprudența CEDO (Dahlab împotriva Elveției) că acest lucru pune probleme la copiii mici. Studiarea religiei în mod confesional în ciclul primar, când copiii nu au gândirea critică dezvoltată, reprezintă din punctul nostru de vedere îndoctrinare și încalcă standardele CEDO și drepturile copilului.

O situație bizară este faptul că în modelul oarecum special românesc, cultele au preluat ele însele predarea despre alte culte la ora de religie. Acest lucru se face însă cu obiectivul de a transmite copiilor competența "definirii specificului propriei credințe în raport cu alte credințe și convingeri" și a valorii de "a-și asuma propria credință religioasă".²⁰ Având în vedere că, așa cum precizează Recomandarea 1720 (2005) a Adunării Parlamentare a Consiliului Europei "toată lumea are același drept să creadă că religia lor este 'credința adevărată'" acest lucru fiind, în fond, o caracteristică principală a libertății religioase, devine dificil ca un cult anume, predându-și despre propria religie ca religia adevărată - căci aceasta înseamnă predarea religiei în mod confesional - să prezinte în mod imparțial celelalte credințe și religii, cum ar cere principiul neutralității, și în fond educația fără discriminare. Că nu este posibil o arată chiar ceea ce-și propun programele, accentuând diferența de ceilalți, și nu, așa cum precizează Recomandarea 1720: *să-i facă să perceapă faptul că toată lumea are același drept să creadă că religia lor este "credința adevărată" și că alți oameni nu sunt ființe umane diferite prin faptul că au o religie diferită sau că nu au nicio religie*. De asemenea, Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării (CNCD) a constatat existența discriminării la adresa altor culte într-un manual de religie.²¹

¹⁷ Vezi și Carmen Tamara Ungureanu, *Drept civil. Partea generală. Persoanele*, Hamangiu, București, 2016, p. 346, Nota 2.

¹⁸ Institutul pentru Științe ale Educației, *Programe școlare în vigoare*, în 2017, disponibile la:

<http://programe.ise.ro/Actuale/Programeinvigoare.aspx>.

¹⁹ Curriculum pentru învățământul preșcolar, aprobat prin Ordinul Ministrului Educației Nr. 5233/2008, disponibil la:

<http://programe.ise.ro/Actuale/Programeinvigoare.aspx>.

²⁰ Vezi Programe de religie pentru liceu aprobate prin Ordinul de Ministru nr 5230/2008, disponibile la:

<http://programe.ise.ro/Actuale/Programeinvigoare.aspx>

²¹ Hotărârea CNCD 279/2007, disponibilă în extras la: <http://www.proeuropa.ro/anexe.html#hotarire>

Considerăm și din acest motiv că predarea religiei de către culte și nu despre religii de către profesori care nu aparțin clerului/structurilor cultelor, nu este o manieră adecvată pentru a respecta libertatea religioasă a copiilor, dreptul de a nu fi discriminat, sau dreptul la educație. Copilul are dreptul ca prin sistemul educațional să-și poată forma gândirea critică inclusiv în materie religioasă și să afle despre toate religiile lumii și religiile din țara pregătindu-l astfel pentru cetățenie democratică într-o lume diversă.

Document în cadrul proiectului **Educația fără discriminare este și treaba mea!**, implementat de Centrul de Resurse Juridice și co-finanțat printr-un grant din partea Elveției prin intermediul Contribuției Elvețiene pentru Uniunea Europeană extinsă. Acest document nu reflectă neapărat poziția oficială a guvernului elvețian. Responsabilitatea pentru conținutul acestuia este asumată în întregime de CRJ. Pentru mai multe informații despre proiect, vă rugăm accesați www.educatiefaradiscriminare.ro.